

ადამაჰმად ხანის თავის მკვეთელი

მცხეთელი ანდრია

(სადისა)

და

მორჩილი რაჟდენ ბარამიძე

გამოცემული

ოსებ ისაკაძის-მიერ

თფილისი

სტამბა მ. შარაძისა და აშხ., ნიკოლოზის ქ. № 21.

1901

ალმაჰმად ხანის თავის მკვეთელი მცხეთელი ანდრიგ (სადისა).

I

ართმევთ მეფეების დროს ყმაწვილების აღზრდა ასე იცოდნენ: ყმაწვილი გახდებოდა თუ არა 6 – 7

წლისა, მას მაშინათვე ანბანის კითხვას დააწყებინებდენ, მაშის ანბანს ხბოს და ძროხის ბეჭზედ სწერდენ, მით ასწავლიდენ. დაბეჭდილი ანბანის წიგნებიც გვექონდა, მაგრამ ესენი მაშინ ძვირად ფასობდენ. ზოგს ოჯახში ყმაწვილმა ქართული ანბანი არც კი იცოდა, მაგრამ ზოგი ერთ ქართულ ლოცვებს კი ზეპირათ სწავლობდენ. ნამეტურ „უფალო ღმერთოს“ ლოცვას, სადაც ბავშვის ნიჭიერების ვედრება არს გამოხატული. ანბანის და საჭირო ლოცვების დასწავლის შემდეგ ყმაწვილს ასწავლიდენ სხვა-და-სხვა საგმირო არაკებს, მაშინ, ჩვენში საგმირო არაკები დიდს მოდაში იყო შემოსული. საგმირო არაკების კითხვით ქართველნიც მთლად გმირობას ეჩვეოდეს. მაშინდელ ქართველთ მოწაფეების ცემა სრულებით არ იცოდნენ. მაგალითადაც არ მოხდებოდა, რომ სადმე ოსტატს მოწაფე გაელახა. ჩვენი გლეხის წარსული ცხოვრება სწორეთ ადუღებული ბრძოლაა, საოცნებო სურათი დრამის თუ ტრაგედიის. ვინც კი ჩვენი ისტორია იცის, ის ამაზე ცხადად დარწმუნდება. გლეხთ ასეთს მნიშვნელობას თვით ჩვენი „ქართლის ცხოვრებაც“ გვიმტკიცებს, მაგალითებრ: „ქართლის ცხოვრების“ ცნობებით, მთელს ჩვენს წარსულში, ერთ ქართველ გლეხსაც ვერ ვნახავთ, რომ მას თავის სამშობლო ქვეყნის წინაშე რამე ღალატი ჩაედინოს, ვისთვისმე რამით ევენოს, ეს ბატონებო, მეტათ დიდი ღირსება არის ჩვენის გლეხ-კაცობისა.

ნიძრახა მის ძლევა, რაც სხვა მეფეებს არ ეძლივნათ. ამის ტრფობა მას ავღანისტანის გალაშქრების დროს ჩაენერგა საქართველოს გაძლიერებისთვის მან სამუდამო ჯარის დაარსებაც განიძრახა, ამისთვის რომის სენატსაც მიმართა. რუსეთშიაც არა ერთხელ იქმნა თხოვნა გაგზავნილი. 1765 წლების შემდეგ, სხვა და სხვა პირთა დახმარებით თვითღისში გაიხსნა ზარბაზნების ჩამოსასხმელი ქარხანა. ქარხანას განაგებდა რუსეთში ნასწავლი არტილერისტი. ამ ქარხანაში ჩამოსხმულ იქმნა 84 ზარბაზანი, 40 ზარბაზანიც მეფე ერეკლეს ეკატერინა იმპერატრიცასაგან მოუვიდა საჩუქრათ. რუსეთიდან ზარბაზნების მოტანას ასახელებენ 1771 წ. როცა მეფე ერეკლესთან, მინისტრად წარმოგზავნილ იქმნა ივან ლავრენტიჩ ლვოვი და 1772 წ. როცა ტოტლებენის მაგიერ გენერალ მაიორი სუხოტინი იქმნა წარმოგზავნილი. საქართველოში ზარბაზნების ჩამოსხმა და არტილერია ადრინდგანვე იყო. არტილერისტებათ ხშირად ევროპიელნიც ყოფილან. მეფე ერეკლემ რუსეთში ქართველთ შვილები ინჟინერიის სასწავლებლათაც გაგზავნა. ამის შესახები ერთი წერილი „წერაკითხვის სამართველოშიაც“ ინახება. მეფე ასე სწერს რუსეთში მყოფს გ. ჭავჭავაძეს: – „ამა და ამ თავადიშვილს ურჩიე რომ მანდ ინჟენერობა შეისწავლოს, რითაც იგი თავის მამულს დიდათ გამოადგება და შენტვისაც დიდი ვალის მოშორება იქმნება წინაშე მამულისა“. მეფე ერეკლეს დროს, 1780 წლის შემდეგ, საქართველოში რუსეთიდან ჩამოვიდა გერმანიელი იოსებ გეტინგი, კაცი თავის დროის კვალად განსწავლული და განვითარებული. ეს პირი მეფემ დიდის პატივით მიიღო, იგი დაადგინა თავის შვილების მასწავლებლად და შემდეგ არტილერიის გამგეთ. 1795 წ. გეტინგიც იღებდა ომში მონაწილეობას და ცხარედ ბრძოდა. იგი სპარსელთა ტყვეთ ჩაუვარდათ და თან წაიყვანეს. იქ ამას ყეინი დარჩენას სთხოვდა, მაგრამ გეტინგს არ უნდოდა იქ დარჩენა, რადგანაც ყეინის

სძულდა მას ისე როგორც ბარბაროსი და სამაგელი ბილწი. რამდენიმე ხნის შემდეგ, მეფის განკარგულებით სპარსთაგან

ტყვეების გამოსყიდვა დაიწყო, ტყვეებთან უპირველესად გეტინგი იქმნა განთავისუფლებული და საქართველოში დაბრუნდა. საქართველოში მოსული მეფის კარზედ სცხოვრებდა. ეს პირი მოესწრა მეფე ერეკლეს სიკვდილს, გიორგის და ბევრიც სხვა საყურადღებო ცნობებს. მეფემ და მეფის ძეთ მას თფილისში მამულები აჩუქეს. გეტინგმა საარტილერიო ხელოვნებას გარდა მესაათობაც იცოდა და მეფეების დროს, თფილისში მას საათის მაღაზიაც აქვდა, სადაც ქართველთ შვილებს მესაათობასაც ასწავლიდა. 1800 წ. რუსეთში გადასახლდა. იქ ქართველთ ბატონიშვილებმა დიდის პატივით მიიღეს და კარგი ულუფაც დაუნიშნეს.

XVIII საუკუნეში, საქართველოში მესაათეები სხვებიც იყვნენ, ერთი ვიღაც ებრაელი, სტამბოლიდამ შემოსული და ერთიც ბერძენი. ამათ გარდა იყვნენ სხვა და სხვა ევროპიელნიც, რომელნიც მეფისა და ბატონიშვილებისაგან დიდს პატივში იყვნენ. მე კარგად ვიცი, რომ XVIII საუკუნეში, თფილისში სცხოვრებდნენ ნემეცებიც, იტალიელიც, ფრანცუზნიც, რუსებიც ხომ მრავლად და ინგლისელიც, რომელთა ზოგნი ვაჭრები იყვნენ, ზოგნი მსწავლულ მოგზაურნი და ზოგნიც სხვა და სხვა მიზნით აქ მოსულნი და მცხოვრებნი. ვინ იცის რამდენი ამათში მეტად უცხო და შესამჩნევი პირნიც ყოფილან, რომელთაც ერთობ დიდი ზე გავლენა ჰქონიათ ჩვენს მეფეებზედ და სამეფოზედ, დღეს კი ჩვენა მათის ცხოვრების და ვითარების არაფერი ვიცით. ამ ცნობებსაც დიდის წვალებით ვპოულობთ სხვა და სხვა ძველის ბარათების მეოხებით.

ასე რომ საქართველოში, სამეფოდ 150 ზარბაზანი მეტი ითვლებოდა, ეს ზარბაზნები დარიგებულ იქმნა მთელს საქართველოს ციხე სიმაგრეების და სოფლებისკენ. ამბობენ, რომ 1775 წ. იმერეთშიაც ჩამოასხმევინეს ზარბაზნებიო. საქარ-

თველოს ასეთმა გარემოებამ სპარსეთს ადრევე აუხილა თვალები, ამ თვალების ახილვისაგან გულმა ფანცქალი დაუწყო, მათ ვეღარ მოითმინეს, საქართველოს მომართეს, მუქარება-

შემოუთვალეს, მუქარაში ყოველთვის შემდეგი დარიგება იხატებოდა:

ქართველებმა რუსებს თავი დაანებეთ, საქართველოში რუსები ნუ მოგყავთ, თორემ როცა იქნება ჩვენ შემოვალთ საქართველოში და მთლად აგიკლებთ, დედა მიწის პირზე მოგსვობთ. ჩვენ ამას ვეღარ ავიტანთ, რუსებს თავი დაანებეთ. მათ მრისხანებას ფრთები 1760 წ. მიეცა, როცა თეიმურაზ მეფე რუსეთს გადასახლდა, იქ გარდაიცვალა. მეფე ერეკლე და მის დროის ზოგი ერთი კაცები სპარსეთის ყეინს უადვილესად არწმუნებდნენ ერთგულებას და მით მის ღრძო გულსაც აწყნარებდნენ. მუქარება თუმც ისმოდა, მაგრამ ჭკვიან და ბრძენთ ქართველთაგან ეს მუქარება მალე ქარწყლდებოდა, ალა მაჰმად ხანის გამლიერების შემდგომ კი საქმე სხვაფერ წავიდა, იმის ღრძო გული ვეღარავინ დააცხრო. ეს ბოროტი და სისხლით გაფუჭებული ხოჯა სპარსეთში რაღაც მანქანებით განდიდდა, ამ ძლიერებას უცხოვლესად დაეხმარა სპარსთა ფანატიზმიც. დაკოდლიმა ხოჯამ ძირს ჩამოაგდო თავის მემკვიდრე ბიძა, ირანის ტახტის მფლობელი, მის მაგიერ ტახტი მან დაიკავა. გს საქმე მთელს სპარსეთს ეოცა, მაგრამ გაოცება აქ რაღათ იყო საჭირო, მუსულმანების ფანატიზმმა სძლია ყველაფერს, მათმა ფანატიზმმა არამც თუ მარტოთ საქართველო დაამხო, არამედ დაამხო თვით სპარსთა ძალა, გამგეობა და უფლება. ქართველნი ქვეშევრდომნი იყვნენ სპარსეთის, მაშასადამე ერთგულნიც იქმნებოდნენ იმ ყაენის, ვის ქვეშევრდომთაც იგულისხმებოდნენ, ცხადი საქმეა ქართველნიც მფლობელის შაჰის მომხრენი უნდა ყოფილიყვნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართველნი მოღალატეთ ჩაითვლებოდნენ, ამიტომ ქართველნი, როგორც ერთგულ ქვეშევრდომნი ყაენს ემსახურებოდნენ. მაგრამ მოხდა

-7-

ისეთი შემთხვევა, რომ ბრძოლაში ძლეულ იქმნა ყაენი, ძლეულ იქმნენ მასთან მთელი ქართველობაც, აქ გაიმარჯვა ალა მაჰმად ხანმა, გაიმარჯვა ყველაზე და იმ ქვეშევრდომებზედაც, ვინც მის მოწინააღმდეგეს ეხმარებოდა, უანგარობა ქართ-

ველთაგან არც შეიძლებოდა, ქართველნიც აბა რაღა ფიქრი უნდა ყენისათვის გადასაყლაპავ ლუკმად უნდა ქცეულიყვნენ. მაინც ყაჯარმა ასეთი ჰაზრი შეადგინა ქართველებზე: ქართველნი ჩემ მოწინააღმდეგეს ეხმარებოდენ, მე არ მომემხრენ, ეხლა მე ვიცი მათი დასჯა და პასუხის გება. მე შევანანებ, ქართველთ კი მოვერევი, იგინი ჩემგან მით უფრო არიან დასაცემ ასაკლებანი, რადგანაც ჩემი მეტოქნი სხვას მიემხრობიან, ნამეტურ რუსებს, რუსი მათი მერჯულეა, მისვლა-მოსვლაც აქვსთ ერთმანერთში, თუ ასე არა ვქენ, მაშინ-სპარსეთს ხელიდამ კარგი ლუკმა გამოეცლება. მართლაცა და ქეციან სპარსეთს, საქართველო ერთობ კარგს ლუკმას აწოდებდა, ამ ლუკმით იგინი წელში მაგრდებოდენ, სულს იბრუნებდენ. ეს ლუკმა შესდგებოდა მრავალ გვარ გარდასახიდისაგან. საქართველოს ლუკმა სპარსეთისათვის ცხონებათ ითვლებოდა, სიცოცხლის მიმცემ ძალად, უამისოდ იგინი იქმნება სულაც გაწყალებულიყვნენ, პირში სული შეხუთვოდათ. სამაგელის ყაჯარის სიბილწეს და ქართველთადმი შეუბრალებლობას შემდეგი გარემოება და მტრობაც დაეხმარა: განჯის, ბაქოს, ერევნის, შუშის და სხვა და სხვას კუთხის სომხებს სასტიკად სტანჯავდენ და აწვალებდენ ხსენებული ქვეყნის თათრები და ხანები, ამათის გულისთვის მეფე ერეკლე გადაეკიდა განჯის ჯამათ ხან ზიად ოღლის. ზიად ოღლის მეფე ერეკლე ერთ დროს შეებრძოლა კიდეც, განჯაზე საომრად წავიდა, თან 32 ათასი საუკეთესო მეომარი ქართველი წაიყვანა, ეს მეომარნი მთლად მიაჟლიტა! 8000 ურმიდამ საქართველოში აღარც 300 ურემი დაბრუნდა, ხარი, კამეჩი, ცხენი, ჯარის იარაღი და სხვა საჭირო ნივთები მთლათ იქ დაიღუპა, მეომართაგანაც ძრიელ მცირე დაბრუნ-

დენ, მტერზე გაიმარჯვეს, მაგრამ არც თვით დაეყარათ კეთილი. თვითაც ისე მცირედ დაშთენ, რომ შემდეგ მტერზე უფლებაც ვეღარ მოახერხეს, ამ გარემოებამ ქართველებს დიდი თავზარი დასცა, დიდი მეხი დაარტყა, ყველა მწუხარე. ბით იგონებდა ვჰ ათასი ქართველის დახოცვას და მიმი ურ-

მის დაკარგვას, ქართველთ წუხილს გარეშე ამ გარემოებამ საქართველოსაც დიდი მარცხი მოუვლინა, დიდი უბედურება, 32 ათასი საუკეთესო ქართველი ჩაგრულ სომეხთათვის დაი-ხოცენ, იმოდოლი განძიც დაჰკარგეს, ყველა ამის სანაცვ-ლოთ ჰპოვეს ის, რომ 100 ოდე ოჯახი სომეხთ დევნულების თფილისში მოიყვანეს და ჰავლაბარში დაასახლეს. 32 ათას ქართველთ მეომართ მხედრების სანაცვლოდ და 8000 ურმის სამაგიეროდ ქართველთ 100 კომლი სომეხთ ოჯახი დაშთენ, ამათ უნდა გაეწიათ მაგიერობა, ამით იშოშმინებდა მეფე გულს, მაგრამ ვერც ამაში აღმოჩნდა იგი შორს მხედველი. შემდეგ თვით მათივე ნათესავები გახდენ მეფის მოღალატე, გა-ჭირვების მეოხებით და სპარსთა და ვითომც მუქარებით თვით ესენივე მიემხრენ მეფის მტრებს, თვით ესენივე მოუძლოდენ ზიად ოღლის წინ, როცა კი ზიად ოღლი საქართველოზე ამხე-დრდა და მამად ხანს მოუძღვოდა.

ერთხელ ყაენმა მეფეს შემდეგი პირობა შემოუთვალა: თქვენ, მე მძევლათ თქვენი ტახტის მემკვიდრის შვილი მომე-ცით, მეც ფიცით პირობას მოგცემთ, რომ დღეის შემდეგ მე ფე-ხი მანდეთ არ გადმოვდგა, ოღონდ თქვენ კი თავი დაანე-ბეთ რუსებს და ნუ ემხრობით, ნუ გინდათ მათი მეგობრობა.

მეფეთათვის ესეთი რჩევა დიდათ სამძიმოდ აღმოჩნდა. უარი განაცხადა. ამიტომ ყაენიც ამხედრდა, ამის ამხედრებას ზიადოღლიც უწყობდა ხელს, იგი უფრო აქეზებდა, ათას ნა-ირის ბოროტებით მოსავდა. მას სასტიკად სურდა ირაკლი მეფის ჯავრის ამოყრა საქართველოს დამხობა. ნატვრა აღუ-სრულდათ, რამდენიმე ხნის შემდეგ ალა მაჰმადხანი 70,000 ჯარის კაცით ამხედრდა და საქართველოზე წამოვიდა გასა-

-9-

ლაშქრავად. ამ დაგეშილ უსამართლო თათრის ჯარს მოემა-ტნენ ჯამათ-ხანის ჯარის კაცნი და სომეხნიც. ესენი მალე წამოვიდენ საქართველოზე, ჯარს გზის მაჩვენებლათ და წი-ნამძღოლათ თვით ჯამათ ხანი მოუძღვოდა

ომში ქართველთ დიდი მხნეობა გამოიჩინეს, მამად ხანი აყრას აპირებდა და წასვლას, მაგრამ იგი განჯელ და ერევ-

ნელთ შეაჩერეს უთხრეს:

ერეკლე მეფეს ძრიელ ცოტა ჯარი ჰყავს, თქვენი მასთან ერთი დღის ბრძოლა მთლათ დასცემს, დაამხოვსო. მაჰმად ხანმა შეისმინა განჯელთ ჯამუშური რჩევა და ამაზე არც შესცდა. იგი ორ სამ დღეს კიდევ დარჩა, დასუსტებულ ქართველთ ბრძოლა უწყო კვალად, და ამ ბრძოლით მთლათ აიკლო და დაამხო თბილისი. თბილისის დამხოვის შემდეგ მცხეთამდისაც წავიდა, სოფლებს იკლებდა, ხალხს იტაცებდა, სხვათა მრავალთ მოსტაცებულებთ შორის, ტყვედ ჩავარდა, ერთი მეტად თვალ-ტანადი ყმაწვილი ქართველი ბიჭი, მცხეთელი, გლეხის შვილში, ანდრია, რომელიც თვალადობით და ტანადობით შესანიშნავ შესახედავობის ყოფილა.

II

უნდა ვსთქვათ, რომ მცხეთელ ანდრიას გარდა სხვაც ბევრი შესანიშნავი ქართველ ყმაწვილები იპყრეს ტყვეთ და სპარსეთში წაიყვანეს, იქ ესენი გაათათრეს, მათგან საქართველოში აღარავინ დაბრუნებულა. იქ დაპატიმრებულები იყვნენ. უმრავლეს წაყვანილებთაგანი ყაენის და მის ახლო ნათესავების მსახურებათ იქმნენ დატოვებულები. აღა მაჰმად ხანი ბრძოლის შემდეგ სპარსეთში დაბრუნდა, გული აღევსო საწყაულით. ქართველის აღარაფრის შიში აღარ ჰქონდა. იგი ფიქრობდა: ერთი რომ კიდევ გავილაშქრო საქართველოზედ, მაშინ მთლათ დავამხო მათაო. მაგრამ ეს ჯერ საჭარო არ არის, მე ჯერეთ შორიდამ უნდა უმზირო ქართველთ საქმეს, თუ დღეის შემდეგ როგორ მომეპყრობიან, რა გვარ კავშირს დაიჭირონ ჩემთანაო. ყაენი დაშოშმინდა, მიეცა თავის

-10-

ცხოვრებას. ქართველთ სამეფომ ტყვეების შესახებ სპარსეთთან მიწერ-მოწერა და ლაპარაკი გამართა, ზოგი ტყვეები განთავისუფლებულ იქმნენ, ზოგნი იქ დატოვებულ და გათათრებულ, მცხეთელი ანდრიაც მალე გაათათრეს, სახელად სადიხა უწოდეს. იგი ყაენის კარზე იქმნა დატოვებული მოსა მსახურეთ. მაინც ყაენის შინაურ მოსამსახურეთ უმეტესს ნაწილს გათათრებული ქართველები შეადგენდნენ, ქართველნი

მას სამაგალითოდ ემსახურებოდნენ, სპარსთა ასეთი სამსახურის ნიჭი სულ არ ჰქონდათ. თვით ყაჯარი იყო მეტათ ცუდის თვისების კაცი, ადრე იგი მისმა მეტოქეებმა საჭურისი ჰყვეს, ამით ფიქრობდენ, რომ ალა მაჰმადხანს საყოველთაოდ ხელიდამ გამოეცლება ტახტის მემკვიდრეობის ძალაო. ეს მის ბიძაშვილებმა მოუხერხეს პატარაობის დროს, რადგანაც კანონით ერთ დროს ირანის ტახტს მაჰმადხანი დაიჭერდა. გასაჭურისებამ ალა მაჰმად ხანზე ერთ ხნობით ბნელათ იმოქმედა. შემდეგ კი მან თვალები გაახილა, ტახტის დაკავების ოცნებას მიმცა, მაგრამ ტახტს რა ოხრათ დააშთენდა, შვილები მას არ ეყოლებოდა და ცოლი. ტახტის დაჭერა უფრო ჯავრით მოინდომა, რადგანაც რათ გამასაჭურისეს მეო. ჯავრით კვდებოდა, ბევრსაც ნაღვლობდა, მაგრამ ვეღარას შველიდა თავს, საქმე წასული იყო. როგორც საჭურისი, იგი იყო-ქოსა, გამხმარის სახის, ერთის შეხედვით 16 – 17 წლის ბიჭს ჰგვანდა და მეორეს მხრით, მოხუცებულს დედაკაცს, სახე ჰქონდა ჩავარდნილი, ხმელი. ტანითაც დაბალი და მასთან გამხმარი. ხასიათით გოროზი, ბაიყუმის თვისების, მასთან გაუტანელი, მტერი ყველასი, ცბიერი და უპურ-მარილო. სადაც კი ქალს ან ვაჟს ნახავდა, მათის ჯავრით აღარ იცოდა რა ექნა, ყველას ეჩხუბებოდა, ყველას აგინებდა და აშინებდა, კაცის მოკვლაც წალასავებ მიაჩნდა. მან არც სამართალი იცოდა, არც სიმართლე, არც სიბრალული, არც ნამუსი ჰქონდა. მავალითსაც მოგახსენებთ, ვიდრე მცხეთელი ანდრია გამოიწურთნებოდა, მინამ მას ქართველთ სხვა მონებიც ჰყვან-

-11-

და, რომელნიც მას ხელზე ემსახურებოდნენ. ერთხელ ყაენმა ეს მოსამსახურეები თვისკენ იხმო, მაგრამ გათახსირებულ ქართველთ მონებმა ყაჯარის დაძახება დროზე ვერ შეიტყვეს, დროზე ვერ მივიდნენ სისხლის მსმელს ყაენთან. ყაენი მაჯავრდა, როცა მონები მივიდენ, იგი გაცეცხლდა და დაუყვირა:

თქვე გიაურებო, არ გესმისთ, რომ გეძახდით.

ვერ გავიგეთ მზისა და მთვარის ფასო, მიუგეს მოწიწე-

ბით მონებმა,

თქვენ კაი ყურები არა გქონიათ, მე გიჩვენებთ მაგის წამალს.

საჩქაროდ დაუძახა კარის კაცთა და მრისხანის ბრძანებით მიუგო ასე:

ამ გიაურებს კაი ყურები არა აქვსთ, წაიყვანეთ და ეხლავ ორივეს ყურები დასჭერით, რომ შემდეგისთვის კარგათ გაიგონ ჩემი ბრძანება. ბრძანება მალე შეასრულეს, წაიყვანეს საბრალო მონები და შეუბრალებლათ ორივეს დასჭერეს ყურები. ყურების დაჭრის სიმწვავისაგან მათ მწარეთ ტირილი მორთეს. ტირილი ყაენმა გაიგონა, საჩქაროდ დაუძახა ამ მშვენიერ ქართველთ ყმაწვილებს და ასე უთხრა:

თქვე გიაურებო, ჩემი მოწყალება თქვენ განა ეგრე მიიღეთ, თქვენ მადლობელი არა ხართ, რომ საქმე ანუ სასჯელი ყურების დაჭრით გაგითავდათ. კარგით, ხვალ გიჩვენებთ მე თქვენ საქმეს. დაუძახა საჩქაროდ კარის კაცთა და შეუბრალებლად უბრძანა შემდეგი:

ხვალ, ეს გიაურები გაიყვანეთ და ორივეს თავები მოკვეთეთ. მეორე დღეს ბრძანება შეუბრალებლად იქმნა აღსრულებული. ამბობენ, რომ ორივე ეს ყმაწვილები თავადის შვილები ყოფილან. ყველა ამ ქართველთ საქურის მონების უფროსათ ქართველივე საქურისი თავადი სუმბათაშვილი ირიცხებოდა, რომელიც ადრიდგანვე იყო სპარსეთში ტყვეცთ წაყვანილი და იქვე გარდაიცვალა 1830 წლებში თათრობაზე გა-

-12-

დასული. ეს სუმბათაშვილი მომსწრე იყო ირაკლის, გიორგის და კარგი მეგობარი ალექსანდრე ბატონიშვილისა. სუმბათაშვილი სახელოვანი ვაჟკაცი ყოფილა და მიტომ გამოასაჭურისეს, ისპანიდამ განთავისუფლებულს თვით ბეზიაჩემს ენა-

ხა ეს სუმბათაშვილი და მასთან მცხეთელი სადიხაც, ვისის მოთხრობითაც ვსწერ და რომელ მოხუცმაც ძრიელ ბევრი ამბები იცოდა სადიხაზედ.

ზემო ხსენებულ ყმაწვილების უსამართლო სასჯელს

მცხეთელი ანდრია ც კარგად უმზერდა. მას გული დაეთუთქა, ცხარეთ იტირა, მდულარე ცრემლები დაღვარა, მაგრამ რას უშველიდა. თვითაც ეშინოდა, რომ ოდესმე იგიც ამ დღეებში არ ჩავარდნილიყო, ამის შიში მით უფრო ჰქონდა, რადგანაც ალა მაჰმად ხანი სისხლით გაუმადლარი იყო, მან თურმე ძრიელ ბევრი ყმაწვილები დაახოცვინა. ახლად გათათრებულ ქართველთ გარდა მუსულმანებსაც ხშირად ახოცვინებდა, ზოგს უბრალოდ, უმიზეზოდ, ამით ყრილობდა თავის ჯავრს. ისეც მომხდარა ხოლმე, რომ ხშირად სადმე ახალ გაზრდა ცოლ-ქმარნი უნახავს, მათი ერთობა დიდად სწყენია, შეშურებია, უკანასკნელ იგინი დაუხოცვინებია და მით დაუკმაყოფილებია თვისი შხამიანი წადილი. ასეთის საქციელით მაწ მთელს ირანში ერთობ ცუდი სახელი დაიმსახურა. ახალგაზრდა და ცქვიტ ქართველ სადიხამ ყაჯარის ამბები კარგად იცოდა, მიტომ უფრო ეშინოდა, რომ ოდესმე მეც არ მომიღოს ბოლოვო. სადიხა, ანუ ანდრია მცხეთელი იყო, შესანიშნავი ღონისა, თავის დროს, იგი ტოლ-ამხანაგებში პირველ ღონიერ ყმაწვილ მოჭიდავეთ ითვლებოდა, ბევრს ერეოდა საკვირვლად.

მასთანვე ლაპარაკიც მარილიანად სცოდნია, თავის დროს კვალად მაღალ ნიჭიერიც ყოფილა, იგი გაზრდილა სვეტის ცხოველის სასოფლო სკოლაში. სვეტი ცხოველის სკოლა ადრიდგანვე არსებობდა, იგი გაუქმებულ იქმნა 1795 წელს. შემდეგ დროის ქართველთა

ველარ მოიცალეს სვეტი ცხოველის სკოლის გახსნა. პატარა ანდროს თავის მადლიანი წიაღი სვეტი ცხოველის სასწავლებლისაგან ჰხვედრია, იქ განათლებია გონება, იქ ანთებია გულში საქართველოს სიყვარული, მისი გაუქმებული ლამპარი. მაშინ ანდრიასთანა ბიჭები საქართველოში უხვად იყვნენ, ყველა მათგანს უდიდესად სწამდა ჯერედ ზნეობა, სინიდისი, ქრისტიანობა და, მერე ქართველთ განმანათლებელი წმიდა ნინო, საქართველო და მისი პატივის ცემა მაშინდელ დროში, სკოლის გარეშე, მშობლებიც ამზადებ-

დნენ ბავშვებს ასე:

შვილებო, გაიზარდენით, იცანით თქვენი ქვეყნის გაჭირვება, ეცადეთ, რომ მხნე ვაჟკაცები გამოხვიდეთ. სადისა 8 წლიდან 14 წლამდე სულ მის სამზადისში იყო, რომ თოფის სროლაში კარგად დახელოვნებულიყო, მერე ომში წასულიყო და ქვეყნის წინაშე ვაჟკაცობით თავი გამოეჩინა, მტერს გულადად შებრძოლებოდა. მომსწრე კაცებთაგან გამიგონია, რომ მაშინ 15 _16 წლის ყმაწვილები ისე ეომებოდნენ მტერს, როგორც კარგნი ვაჟკაცნიო. მაგალითებრ სამას არაგველებში 200 _16 _18 ახალგაზრდა ბიჭები იყვნენო, მერე ამათ რა ქმნეს, იშვიათი საქმე, მაგალითია ჩვენს ისტორიაში, მშვენება თუშ-ფშავთ ახალ-გაზრდებისო. საქართველოს წმიდა სიყვარული იქამდის იყო აღორძინებული იმ დროის ქართველთ შორის მათ ისე უდუღდათ ეს ნაკადული გულში, რომ მეომართ რაზმებს თვით ქართველთ დედა-კაცებიც კი ეკედლებოდნენ.

მართალია საქართველოს გაჭირვება ადგა, მართალია ხშირად მისი მანათობელი ლამპარიც ბნელდებოდა, უკანასკნელს დროს სხივიც ქრებოდა, მაგრამ მხნე და ერთგულ მამულიშვილების მეოხებით არც ქართველთ მტერს ადგებოდა კარგი დღეები, მათ ქართველნი ისე ჟლეტდენ, ისე სწყვეტდენ როგორც ცხვრის ფარას. ასეთ ღირს შესანიშნავს გამირობის და ვაჟკაცობის ცნობებს ჩვენის „ქართლის ცხოვრების“ გარდა

-14-

თვით სახალხო ლექსებიც ხომ უხვად გარდმოგვცემენ. ქართველი ერის სული და გული ამ ლექსებიდან და ზეპირ თქმულებიდან სჩას, ეს ლექსები და თქმულებანი სარკვეა მხნე და ვაჟკაც განვლილ დროთა. ქართველთ ცხოვრებაში ვისაც უნდა გაიცნას დიადი ქართლის ცხოვრება, მაშინ იმან ჩაიხედოს ქართულს სახალხო ლექსებში, თქმულებებში და იგი იქ დაინახავს ქართველ ერის ცხოვრებას, ქართველს გამირების წამებას, მათს აურაცხელს ტანჯვას, საქართველოს თვით არსებობისთვის უშურველად თავის შეწირვას. ასე იყო ადრე ქართველთ ვითარება, ასე იღვწოდენ მამულისა და ერის და-

საფარავად ქართველნი და მათ მიტომაც შეინახეს თავიანთი ტკბილი და საყვარელი ქვეყანა. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ქართველნიც ისევე დავემხებოდით 700 _ 800 წლის წინეთ, როგორც კავკასიის სხვა-და-სხვა სახელმწიფონი დაეცნენ თათრების მეოხებით. მაგალითს გვიმტკიცებს არმენიის დაცემა ჩვენზე 800 წლის წინეთ, ვიზანტიის 400 წლის წინეთ, ურუმის ქალდიის მიი წლის წინეთ. ბალაკანის კუნძულთ სამეფოების 400 წლის წინეთ. ჩვენ ქართველთა კი თავი შევინახეთ, სამთელსავით ვდნებოდით, საყოველთაოდ ჩვენი სამეფოს მოსპობას თათრები ვერ ახერხებდენ.

ქართველ ერის ასეთი ბედნიერების მიზეზები იფარებოდა იმაში, რომ მაშინდელ ქართველთ შორის წრფელის მამულის შვილობით აღვსილი გლეხკაცნი მრავლად იყვნენ, მცხეთელ ანდრიასთანა ცქვიტ და მალხაზ ბიჭებს, ჩვენ ყველა ქართველის ოჯახში ვნახავდით. დრო იყო მაშინ ისეთი, ყველა ქართველი თავის დროის შვილი იყო, თავის დროის დიდების აჩრდილი, ნაშთი თავგანწირულების, ყველას თავ ქვეშ ედვა თოფი, დამბაჩა, ხმალი და ხანჯალი. ქართველი რომ თავის დროის კვალად ასე არ ყოფილიყო მომხადებული, მაშინ იგინი ამოდელა მუსულმანთ მტრებთ შუა მომწყვდეული სრულიად ვერას გააწყობდენ, ერთს საუკუნეში გაჰქრებოდნენ. მთელი სპარსთ ოსმალნი ჩვენს სამშობლოზე

-15-

ნავარდობდნენ, ჩვენთ ნაშთებს და ტაძრებს ანგრევ-აქცევდენ, მაგრამ მძლავრად ჩვენს დაცემას მაინც ვერ ახერხებდნენ, ქართველნი იმოდენად ძრიელ აჩრდილნი იყვნენ მხნე მამაპაპათა გმირობის, რომ იგინი მაინც თავისუფლად იფარავდეს საქართველოს დაუძინებელ მტრებისაგან. ასე გადარჩა საქართველო თავის დაუძინებელ მტრებს, ისეთი შვილები ჰყვანდა ძველად საქართველოს, დიდიდამ დაწყებული პატარამდე, ყველა საქართაელოს სიყვარულში ლევდა სულსა და გულს. ყველა ანდრიასავებ იღვწოდა თავის საყვარელის კეკლუცის საქართველოსთვის. დიად, იღვწოდა და მათს გმირულ ღწვას არც ჩვენი ისტორია დაიდუმებს, აი დღესაც ვშლით წინაშე

მკითხველის ერთს ახალგაზრდა ქართველის გმირის ცხოვრებას.

როგორც ვსთქვით, მცხეთელ ანდრია ტყვეობაში აღა მაჰმადხანს ახლდა გვერდით, მგზავრობაც მასთან მოუხდა, მცირე დროის განმავლობაში ანდრიამ სპარსული ენაც შეისწავლა, ყაჯარის მონობას და მონურს გარემოებას დაემორჩილა. საქართველოში მისი მშობლები სტიროდნენ მით უფრო, რადგანაც ისიც შეიტყვეს, რომ ანდრია მოკლული არ არის, არამედ აღა მაჰმადხანს ახლავს გვერდითო, იმედი ჰქონდათ, რომ 1796 წ. ზაფხულში, ანდრია საქართველოში დაბრუნდებოდა, რადგანაც საქართველოს სამეფოს ხარჯით, სპარსეთიდან ქართველთ ტყვეების გამოსყიდვაც იწყეს, ბევრი ტყვე დაბრუნდა, ბევრი გზაში მოკვდა, ბევრი კიდევ არ გამოუშვეს იქიდან, არ გამოუშვეს ისინი, ვინც უფრო ტან-თვალადნი იყვნენ. მათშივე მოჰყვა საბრალო ანდრია, თუმცა ტყვეების დახსნის დროს ანდრიასაც ჰქონია იმედი თავის დახსნისა, მაგრამ ნატვრა ვერ აუსრულდა, მისსავე ბედის წრეში სხვა-და-სხვა ქართველთ შვილებიც მოჰყვნენ. ყველა რჩეული ყმაწვილები ყაჯარის ბრძანებით დაკოდილ ჰყვეს, გამოასაჭურისეს. ამ დღიდან ანდრიამ გულში ჩაინერგა სვავის მაჰმადხანის მტრობა და ოდე-

-16-

მე სამაგიეროს გარდახდა. ამის აზრისანივე იყვნენ ყველა ის ქართველნი, რომელნიც კი სპარსეთში იქმნენ პყრობილნი, საქართველოში არ გამოშვებული, იქ დაკოდილნი. ანდრიას გულში სასტიკათ ზღვავედებოდა სვავის მაჰმადხანის მტრობა. პატარა ანდრიას და მის ამხანაგებს თვალწინ ხატათ და სარკეთ ედგათ ის წამების სურათი, როცა ამ სვავმა საქართველო დაარბია, როცა მოუმზადებელ ქართველებს მოულოდნელად დაეცა თავს, მოსპო თფილისი, დაწო ყველაფერი, ბევრს ალაგას უხვად ჟლიტა ქართველობა! ყველა ამ უბედურებათა მოგონება პატარა ვაჟკაც ანდრიას გმირის ცეცხლით ანთებდენ, გული და სული აუტირდებოდა, როცა კი მოიგონებდა საქართველოს ტანჯვა-ვაებას, რაც მათ თვალთ

წინ მოხდა მძლავრის სვავის მეოხებით. პატარა ანდრიამ სპარსეთიდან საქართველოში დაბრუნებულთ ბევრ განთავისუფლებულ ტყვეს დააბარა შემდეგი:

თუ სადმე ჩემს მშობლებს ნახავთ, აუწყეთ, რომ ანდრია ცოცხალია, იგი საქართველოს მტრის ყაჯარის მსახურია, ჩემთვის ნუ სწუხან. თუ კარგად ვიქენ, საქართველოს უძლურებას ამ ძაღლს არ შევარჩენ, როცა იქმნება სამაგიეროს გადაუხდით. ასეთი ცნობები ქართველთ შორის ამბათ ვრცელდებოდა, მის დაჯერება კი არავის ჰქონდა, რადგანაც სპარსეთში პყრობილ ქართველ მონისაგან ვინ რას წარმოიდგენდა, ვინ მოიფიქრებდა, რომ საქართველოს სისხლის მსმელს მტერს საქართველოს გარეშე, ქართველთაგანი თვით სპარსეთშივე გამოუჩნდებოდა.

დრო ნელ-ნელა მიდიოდა, სხვა-და-სხვა ჭორები საქართველოდან სპარსეთში მაჰმად-ხანის წინაშე შინათ გამცემთაგან ხშირად მიფრინავდენ, მტერს კვალად ასმენდნენ, რომ მეფე ერეკლე და მისი შვილი გიორგი სახუმრო საქმეს არ ჩადიან, მათ სამუდამოდ გადასწყვიტეს რუსეთთან დაახლოვება, მისვლა-მოსვლაც მოახშირეს, რუსის კაცებიც ხშირად მოდიან საქართველოში, რუსის ჯარის მოსვლასაც ელიანო.

-17-

მალე წყეულმა კაცები გამოგზავნა და ერეკლე მეფეს კითხვა მისცა ასე:

ერეკლე მეფე! შენ, მართლა აპირებ ჩემს ორგულობას, შენ არ გინდა, რომ მე ხარჯი მამლიო, გინდა რომ ასეთ მორჩილებას თავი გაანებო, როგორც თქვენ ჩვენის წინაპრების ყოფილხართ? ამის მე არა ვიცი რა, ამას მარტოთ ახლა მასმენენ. თუ მართლა ასეა, მაშინ იცოდეთ, რომ თქვენ ამას ვერ მოესწრებით, რუსების მოსვლამდე მე მოვალ მანდ და სულ ყველას დაგამზობთ. საქართველოს ტახტს მე სხვას ჩავაბარებ. ვიმეორებ გაფრთხილებას, თორემ წელს, 1797 ივლისის გასვლამდის, მთელს საქართველოს დავიმორჩილებ, თქვენც კაი დღე არ დაგადგებათ. თუ ეს ასე არ არის და თქვენ ჩემი ერთგულები ბრძანდებით, მაშინ ამის ცნობა შე-

მატყობინე, რომ მეც დავშოშმინდე.

მეფემ აცნობა შემდეგი:

ჩვენ, თქვენთან საერთო აღარაფერი გვაქვს; თქვენ ჩვენ ისეთ დღეში მოგვათავსეთ, რომლის შემდეგაც ჩემი თქვენ-დამი ერთგულება შეუძლებელია. მოულოდნელად, ქურდულად, ავაზაკურად თავზე დამეცი, სხვების სიტყვით და მტრობით ქალაქი წამიხდინე, მთელი თფილისის სასახლეები დამიწვი, შენგან რამდენი კიდეც სხვა გაჭირება მომადგა კარსა, ყველას ვერ მოგითვისლით, დღეს კი თქვენ მე მუქარებას მითვლით, დამონებას და თან მეგობრობას ითხოვთ! მე შევიყვარო ის კაცი, ვინც ჩემი მტერია, ვინც ჩემის ერის წინაშე ზიზღი დაიმსახურა, ეს როგორ შეიძლება, მე რომ დაგიმეგობრდე, მერე ჩემი ერი რას იტყვის, იგინი როგორ შეხედვენ ჩემს ასეთ საქციელს. არა, ეს არ შეიძლება, მე ჩემებურად უნდა მოვიქცე, როგორც გერჩიოთ, თქვენც ისე მოიქეცით, მობრძანდით და ჩვენც აქ დაგხვდებით, ვნახოთ ვინ გაიმარჯვებს. ან ჩვენა და ან თქვენ, საქმე სამუდამოდ გავათაოდ. მეფის ასეთი პასუხი ალა მაჰმადხანს დიდად ეწყინა, იგი მეორედ აღმხედრდა და საქართველოზე უკანასკნელ

-18-

გასალაშქრავად გამოემგზავრა. მალე მოაღწია ბაქოს, იქიდან განჯას, აქედამ მოუწოდა შაქ შირვანის ხანს თავის ჯარით, ერევნის, განჯისას, შუშისას და ყველა ამათის ლაშქრით მალე აპირებდა თფილისში მოსვლას. შუშიდამ გამოსვლის პირველ დღეს, ერთ ალაგას ჩამოხტნენ ღამის გასათიებლად. ამ მგზავრობაშიაც ყაჯარს სადისა ემსახურებოდა და ერთი ამის ამხანაგი ლეკის ბიჭი, იმ ღამეს, ჯარში, ალა მაჰმადხანის ფული დაიკარგა, დაკარგვის, ამბავი ყაჯარმა არ იცოდა, ყველას ეშინოდა. ნამეტურ სალიხას და მის ამხანაგს, ამათ ჩხუბიც მოუვიდათ ერთმანერთში, ჩხუბი ხანმაც შეიტყო, მას ძლიერ ეწყინა, სადისას და მის ამხანაგს სასტიკად დაემუქრა, გათენდა მეორე დღე, ყეინმა სადისას უბრძანა:

სალოცველი ხალიჩა გაშალე და წყალი მომართვი.

სადისამ ხალიჩა მალე გაშალა, ვერცხლის სურით წყალი

და ტაშტი მიუტანა. მაჰმადხანმა დაასხა წყალი ტაშიში, მალე დაიბანა ხელფეხი და განემზადა სალოცავად. ლოცვის დროს, სადინას სურა და ტაშტი უნდა აელო ხალიჩიდამ, მიელაგებინა, ტაშტის ალების დროს, უცბად მარცხი მოუხდა, ტაშტიდამ წყალი ხალიჩაზე დაედვარა, ეს წყალი მაჰმადხანს მუხლებ ქვეშ შეუდგა, მაგრამ მინამ ლოცვა არ გაათავა, სმა არ ამოიღო. საბრალო სადინაც სასტიკად შეშინდა, სახეზე ნაცრის ფერი დაედო, სუ კანკალი დააწყებინა. მინამ ხანი ლოცვას გაათავებდა, მინამ იგი მიწაზე დაემხო. ლოცვის გალთავებამდის მაჰმადხანს გული ბრაზით აევსო, სისხლი ყელში მოეხჯინა, აღარ იცოდა რა ექმნა, როგორც იქმნა აღშფოთებით გაათავა თუ არა ლოცვა, მაშინათვე სადინას მივარდა:

ეს რა ქენი შე წყეულო, შეწ შემიპილწე დღეს მე ლოცვა, შენ კიდევ გაიურობ, ეს შენ განგებ ქენი, განგებ მოახდინე. შენ მტრობ მე. კარგი, მე გიჩვენებ შენ საქმეს, ხვალ, ჯუმას, როგორც გათავდება თუ არა ჩვენი ლოცვა, შენ და შენს ამხანაგს თავი მაშინვე მოგეჭრებათ. სადინამ ტირილი

-19-

დაიწყო, ბოდიში და პატიობის თხოვნა ვერ გაბედა. ამ დროს, იქ შირვანის ხანიც იმყოფებოდა.

ამას სადინა ძლიერ შეებრალა. ყაჯარს სადინას პატივობა სთხოვა.

მზისა და მთვარის ბადალს დიდებულს ალა მაჰმადხანს, ჩვენ ყველა ხანები სადინას და მის ამხანაგის პატიობას გვედრებით, გთხოვთ, რომ სადინას მიუტევოთ. ჩვენ-დაგვდეთ მისი ვალი.

არა, ეს არ შეიძლება მე მასზე გაჯავრებული ვარ. იგი გაიუურია, გულით ქართველია, ჩემი ლოცვის დროს განგებ დაღვარა წყალი. მისი პატივი არ შეიძლება. ხვალ პარასკევია, როგორც გათავდება თუარა ჩვენი ლოცვა, მაშინათვე სადინას და მის ამხანაგს თავები მოეკვეთებათ, პირველი მისთვის, რომ სადინამ დღეს ჩემ წინ, ლოცვის დროს, მასხარობით წყალი დაღვარა და მეორე მითომ, რომ გუშინ მათ ჩემი ფულიც დაკარგეს. შაქ-შირვანის ხანმა ვეღარა უთხრა რა

სისხლის მსმელს სვავს.

თავ-მკვეთლებს ბრძანება მიეცათ, რომ სვალ, მზათ იყავით, ჩვენი ლოცვის შემდეგ სალიხას და მის ამხანაგს თავები უნდა მოჰკვეთოსო. თავის მკვეთელნი მეორე დღისთვის მოემზადნენ. ეს ბევრს ეწყინა, მაგრამ ვინ რას იზამდა, ალა მაჰმადხანის გოროზ გულს ვინ დაამებდა, მის ბოროტს ბალღამს ვინ დაშრეტდა, არავინ, იგი მტერი იყო ყველასი, შეუბრალებელი, უსამართლო, კაცის სისხლის მსმელი, ნამეტურ ქართველი ხალხის. მის ურჯულო გულს მარტოდ სადიხას უმანკო სისხლის დაღვრა და აწყნარებდა, მარტოდ ეს მისცემდა მის ბოროტ სულს შვებას. ხუთშაბათის საღამომ მოატანა. სადიხა და მის ამხანაგს ლაპარაკი მოუვიდათ, სადიხამ უთხრა:

ხვალი ჩვენი განკითხვის დღეა, მოდი ძმაო და ეხლა მინც შევრიგდეთ, უკანასკნელად ძმურად დავიხოცნეთ.

-20-

კეთილი, ძრიელ კარგი, მეც მენატრება შერიგება. მიუგო სადიხას ამხანაგმა.

ესენი მალე დაკავშირდნენ მალე თავიანთ ბედზე საუბარი ჩამოაგდეს მერე პირობაზე ფიცი დადეს და ჩუმად საუბარი დაიწყეს, ამათ საუბარს შირვანის ხანმა ყური მოჰკრა. რაღაცა შეატყო, ეჭვი აიღო, მაგრამ ხმა, კრინტი არ დასძრა. არა ვის არაფერი უთხრა, რადგანაც გარდა ჯავათ ხან ზიად ოღლის, ალა მაჰმადხანის ყველა ხანებს სჭირდათ ჯავარი, ყველა იმას ნატრობდა რომ ეგები საჭურისი მალე ჩაძალღებულყო. განჯის ხანს გარდა, ერეკლესთან სხვა ხანებს სამტრო არა ჰქონდათ რა. ესენი თავიანთ ჯარით საქართველოზე ალა მაჰმადხანის ბრძანებით მოდიოდნენ, ეს რომ ასე არ ექმნათ, მაშინ მათაც დაარბევდა.

III

ხუთშაბათი დღე დაბინდა, სადიხას და მის ამხანაგსაც უახლოვდებოდათ განკითხვა, ესენი დაღონებულ იყვნენ, ორ-

ნივ ერთმანერთს გაფითრებით უმზერდენ, იგინი დიდად უკ-
მაყოფილონიც იყვნენ თავის უწყალო მხვედრზედ, სადიხამ
ველარ მოითმინა და თავის ამხანაგს ასე მიჰმართა:

ნეტა რა დავაშავეთ ისეთი რამ დანაშაული, რომ ხვალ
ჩვენ თავები უნდა დაგვჭრან. ეს განა სამართალია?

ამხანაგებმა ერთმანერთს ხელი ხელს გადახვიეს, გადაჰ-
კოცნეს და მერე ცრემლებიც მოერიათ თვალებში, ერთს
მეორე ებრალებოდა სასიკვდილოთ.

ახ ნეტა ჩვენმა ხანმა მაინც იკითხოს მიზეზი ჩვენის და-
ხოცვისა.

სთქვა ლეკის ბიჭმა.

მაგას ვინ იკითხავს უსამართლოს ყაჯარისაგან. იგი სის-
ხლის მსმელია, ჯერ ვერ გაძღა კაცის სისხლის სმით მისი
ბოროტი გული და მიტომ უნდა ჩვენი სისხლის დაქცევა.
სთქვა სადიხამ. ამათ საუბარმა რამდენსამე ხანს გასტანა, ერ-

-21-

თმანეთს ფიცი მისცეს მტკიცე პირობაზე, მერე ერთმანერთს
განეზიარა თავის ჰაზრი. სადიხამ გაუტყდა ამხანაგს და მი-
მართა ასე:

მეგობარო, გეტყვი შემდეგ რჩევას და სხვა შენ იცი,
ვინემც ამ ძალღმა ჩვენ დაგვხოცოს ხვალა, ამაღამ მოვახერ-
ხოდ და ჩვენ მოვკლათ იგი, ამით რამდენ სიკეთეს დავთე-
სავთ ქვეყანაზე. ჩვენ, ჯანდაბას, ხვალ დაგვხოცონ, ასე იქ-
მნება თუ ისე, ეს ხომ მაინც არ აგვცდებია.

ოო, მეც ეგ უნდა მეთქვა, მაგრამ შენი მერიდებოდა,
მეც მაგ ჰაზრის ვარ, ჯაან ბიჭო, შენი კი ჭირიმე, შენი,
ძალიან კარგი.

ამათ საუბარი ქმნეს, მასთან თათბირი და უკანასკნელ
გადაწყვიტეს, რომ ამაღამ ძილის დროს როცა მთელი ჯა-
რიც დაიძინებს, მის გუშაგთაც მიეძინებათ, სწორედ იმ
დროს, ჩვენ უნდა ალა მაჰმადხანის მოვკლათ უსათუოდ, ამათ
საუბარს ყური მოჰკრა შირვანის ხანმა, მათზე ალლო აილო,
მაგრამ ხმა არ გასცა, როგორც ვსთქვით ზემოდ, გაეხარდა
კიდევ, რადგანაც მას ალა მაჰმადხანის მტრობაც ჰქონდა,

საღამო დაბნელდა, მალე მოვიდა ღამის ლოცვის დროც. მაჰმადხანმა პური სჭამა, მალე „ახაშამ ნამაზიც“ ილოცა და მის შემდეგ დაწვა და დაიძინა, ამ ღამესაც სადიხას და მის ამხანაგს უნდა ემსახურნათ მისთვის, მის კარავში უნდა გაეთიებიათ ღამე და ეყურებიანათ მისთვის, რომ არავის რა ექმნა.

შუა ღამისას ალა მაჰმადხანი ღრმა ძილში შევიდა, სადიხას და მის ამხანაგს კი გული უფანცქალებდათ, საშინელს მდგომარეობაში იყვნენ ჩაცვივნილი, არ იცოდენ, როგორ, რისთვის მოევლოთ ხელი, როგორ მოეკლათ თავის სისხლის მსმელი. უკანასკნელ ამათ გარდასწყვიტეს საქმის შესრულება, ჩუმად შევიდნენ მაჰმადხანის კარავში, თან შეიტანეს წინადვე მომზადებული გალესილი ცული და ხანჯალი. ერთ წუთში, მათ ორივემ ერთად დაჰკრეს თავში და ერთის მძ-

-22-

ღავრის დაკვრით თავი ისე მოაშორეს ტანს, რომ მაჰმადხანს კრინტის დამრაც ვერ შესძლებია.

ამათ მოქმედებას შირვანის ხანი თვალ-ყურს ადევნებდა, იგი კარგად მიხვდა, რომამ ბიჭებმა რაღაც ქმნესო, ალა მაჰმადხანი უნდა მოეკლათ, მაგრამეს ეს როგორ მოხდა, ამათ ისე როგორ მოკლეს, რომ მან ხმის ამოღებაც ვეღარ მოახერხაო. მალე ამ ხანმა ეს ბიჭები თავისთან მიიხმო, ცნობა ჰკითხა, იგინი გამოუტყდნენ. ხანმა საჩქაროდ ფული აჩუქა, სხვა ტანისამოსი ჩააცო და გათენებისას უთხრა:

აბა, ახლა თქვენ იცით, გასწით და გაიქცით თქვენის ქვეყნისკენ, თავს უშველეთ.

ესენი მაშინათვე გაიქცნენ მარდათ და თავს უშველეს. გათენდა დილა, ლაშქარმა იწყო აღკაზმვა, მაგრამ მაჰმადხანი კი არ იღვიძებს. მის გაღვიძებას ვერავინ ბედავს. უკანასკნელ ისევ შირვანისხანი მივიდა კარავთან, თან სხვა ხანებიც მიიყვანა, კარებიდამ შესძახეს ალა მაჰმადხანს მაგრამ მისგან პახუსი არა ეძლეოდათ რა. უკანასკნელ მათ გაბედეს და კარებს ხელი-შეახეს, გააღეს და შეიხედეს შიგ. კარავში ნახეს ის, რასაც შირვანის ხანიც ელოდა. საშინელი სურათი: ალა მაჰმადხანის თავი ტანს მოშორებული ძირს ეგ-

დო და ტანი ლოგინში მთლად სისხლში მოსვრილი. ამ მო-
ულოდნელმა ამბავმა ხანებს თავ-ზარი დასცა, ჯარში ჟრია-
მული განისმა, ყველა განცვიფრებით ამბობდა: რომ ალა მა-
ჰმადხანი მოუკლავსთო! მკვლელების კვალს ვერ მიხვდენ, გან-
ჯის ხანს მზე დაუბნელდა, ლაშქარიც აირია, ხანებმა სთქვეს:

ჩვენ ერეკლე მეფესთან სამტრო არა გვაქვს რა. ეხლა
ჩვენი მასთან ომის დრო არ არის, ყველამ ჩვენს საბრძანე-
ბელს უნდა უპატრონოთ.

ყველა ხანები თავთავიანთ კუთხეებისაკენ წავიდენ, თავ-
თავიანთ ჯარიც თან წაიყვანეს. სპარსეთის ჯარი დარჩა მა-
რტოთ, ამათგან საქართველოზე გამოლაშქრება შეუძლებელი
იყო, პირველი მიტომ, რომ იგინი ცოტანი დარჩნენ, გარდა

-23-

ამისა მაჰმადხანის ლეშიც სპარსეთში უნდა წაეღოთ დასამარ-
ხავად. სპარსეთის ჯარმაც შეუძლებელად სცნო საქართვე-
ლოზე გამოლაშქრება, რადგანაც მათი ჯარის რიცხვი 8000
კაცზე მეტი აღარ იყო, ისინიც მაჰმადხანს უგულოდ უმზერ-
დენ, შიშით ემორჩილებოდნენ სპარსეთის ჯარი უკან დაბ-
რუნდა, მაჰმადხანის ლეში წაიღეს. ასე და ამ გვარად საქარ-
თველო გადარჩა ამ მოუსვენარ სისხლის მსმელის მეორე გა-
ლაშქრებისაგან. ვინ იცის, იქნება ამ გალაშქრებით მაჰმა-
დხანს საქართველოსთვის არაფერი დაეკლო, იქმნება მას შე-
ნანებაშიაც ჩასთვლიდა მეორედ საქართველოზე გალაშქრე-
ბა, ვინ იცის, იქმნება ქართველთ მუსრიც გაევილოთ და სა-
მაგიეროც გადაეხადნათ, იქმნება ამით ქართველთ დიდათაც
ესარგებლათ, ყველაფერი შეიძლება. ვინ იცის, ისეც შეი-
ძლება ვიფიქროთ და წინააღმდეგაც. ხოლო ჩვენ იმასაც ვი-
ტყვით, რომ მეორედ მოსვლით ალა მაჰმადხანი ვგონებთ ვე-
რას გააწყობდა, ქართველნი მასზე გაგულისებულნი იყვნენ.
სასტიკს ბრძოლას გაუწევდენ. მთლად დასცემდენ, დიდათაც
შეაწუხებდენ, მაგრამ ეს ასე არმოხდა, მცხეთელმა ანდრიამ
უსამართლოს სამართლიერად მოსჭრა თავი, მის ბინძურ სის-
ხლში გაისვარა ხელი, ხოლო ამ ბინძურობის გასვრით რამ-
დენიმე სულიც დაიხსნა უბრალოდ სისხლის ღვრისაგან. და-

უმატებთ, რომ ქართველთ რაც უნდა ეომნათ და მტერი და-
ემარცხებინათ, მაინც თვითაც სასტიკად გაუჭირდებოდათ
რადგანაც საქართველო ორი წლის წინეთ აოხრებული იქმნა
ამ მტრისაგან, ქართველნი ჯერ წელშიაც არ გამაგრებული-
ყვნენ, ქალაქი არ გაშენებულიყო და აბა ასე უცბათ რაღას
გააწყობდენ. გამარჯვება შეიძლებოდა ქართველთ მოხდენო-
დათ, ხოლო ამ გამარჯვებას დიდი ძალი ქართველობა კი
შეაწყდებოდა, დიდი ზარალი მოხდებოდა, დიდი არევ დარევა.

მცხეთელ ანდრიამ საქართველოში თავისუფლად მოა-
ღწია. მას ქებას ხალხში საზღვარი არა ჰქონდა. იგი მალე
წარსდგა მეფე ერეკლეს წინაშე და ყოველისფერი დაწვრი-

-24-

ლებით მოახსენა. ანდრიას თავზე ხელი გადაუსო, აქო მისი
ყმაწვილ კაცობა და მერე შუბლზე აკოცა. ანდრია სადილად
მეფესთან დარჩა, სასახლის ქალთა და კაცთა აუარებელი სა-
ჩუქრები მისცეს, მეფემ უთხრა:

შვილო, ანდრია, იკურთხოს შენი დედის ძუძუები, რომ
მაგეთი კარგი, ყოჩალი მამულის შვილი გაუზდიხართ.

ანდრიამ მადლობა მოახსენა.

მეფემ ამის მშობლები მოიხმო თავისთან, საკმარისი წყა-
ლობა მისცა. ანდროსაც კითხვა მისცა:

შენა, შვილო, ანდრია, რას ითხოვ, რითი დაგაჯილ-
დოვო. მითხარ ჩემო საყვარელო ქართველო?

ანდრია ჭკვიანი, შორს მხედველი ყმაწვილი კაცი იყო,
მასთან მწიგნობარიც, მან კარგად იცოდა თავის სხეულის
გარემოება, ამიტომ მეფე არ შეაწყუხა; არა ინდომა რა და
ასე მოახსენა:

მე, დიდებულო მეფეო, თქვენნი კარგად ყოფნის მეტი
სხვა არა მსურს რა, სხვა არაფერი, _ მე მსურს მწირ ბერად
შედგომა, სხვა, ჩემს ცხოვრებას, აბა რა დანიშნულება უნ-
და ექმნეს, არაფრის, ისევ მორჩილებას ვისურვებ, რადგანაც
ჯანითაც უძლური ვარ მეფემ სდუმნა ამაზე, მერე მიუგო.

კეთილი შვილო, ნება შენი ასრულდეს.

ეს ამბავი მალე კათალიკოზს ანტონს II-ეს მოახსენეს.

ანდრია ბერად შემოსეს და იოანე ნათლის მცემლის ეკლესიაში მისცეს ბინა. იქ სცხოვრებდა მოსვენებით და ქართულ წიგნების კითხვაში ატარებდა დროს. ეკლესიაში მასთან ხშირად მოდიოდნენ სხვა-და-სხვა მნახავეები და პატივს სცემდნენ, ყველას ენატრებოდა ანდრიას ნახვა, გაცნობა და საუბარი, ყველა ლოცავდა და ქებით ახსენებდა ანდროს სახელს და ვაჟკაცობას, როგორც საქართველოს დაუძინებელის მტრის თავის მომკვეთის და სისხლის დამღვრელის. ყველა ქართველი სიამოვნებით ამბობდა.

მართალია, ალა მაჰმადხანმა ჩვენ დაგვარბია, მაგრამ ეს

-25-

უსამართლობა ღმერთმა მას დიდ ხანს არ შეარჩინა, მალე მოეკითხა ჩვენ სისხლის მსმელს, თვით ქართველის კაცისაგანვე მოეღო ბოლო, ჩვენის სისხლის დამლევის სისხლიც ქართველის კაცის ხელით დაიღვარა, ქართველმა მოჰკვეთა მას თავი სამართლიერად. ეხლა ჩვენ დაშოშმინებული ვართ. ჩვენს მტერს ღმერთმა არ შეარჩინა ჩვენი ცოდვები და ჩვენისავე ხელით მოეღო ბოლო. იკურთხოს ანდროს მარჯვენა. ანდრომ დიდხანს კი ვეღარ იცოცხლა, 1800 წლგის შუა რიცხვებში გარდაიცვალა. მისი პატიოსანი გვამიც ჩახუტებით მიისვენა თვის გულზე იმ სამშობლო ქვეყნის მიწამ, ვის ის სიყვარულით და სიბრალულითაც ანდრიამ თავის მტერს ერთის დაკვრით თავი მოაგდებინა.

ალა მამადხანის სიკვდილის შესახებ აღმოსავლეთის ერთ-ერთ ისტორიის მცოდნე რუსის მწერლები სხვა ცნობებს გარდმოგვცემენ. მაგალითებრ:

შუშის ხანს ალა მაჰმადხანი გადაეკიდა, მალე შუშას მოადგა, ქალაქი აიღო, ხანი დააპატიმრა, ამის სახლში თვით დადგა. ერთ საღამოს, როცა ხოჯა ლოცულობდა, მის ოთახში შევიდა სადიხ ხანი შაგიხსკისაო(?) ეს სადიხა უფროსი იყო შაჰის მთელის ცხოონოსანთა ჯარისაო. ყეინს ჯავრი მოუვიდა და სადიხ ხანს დაუყვირა:

– შე უმცირესო მონავ, როგორ გაბედე და ჩემს წინაშე ფეხი შემოდგი ჩემს დაუძახებლივ.

– უღირსმა მონამ შეასრულა ბრძანება თავის ბატონისა, რომელიც საფარ ალიმ გარდმომცა, მიუგო კანკალით და ცახცახით.

შაჰმა საფარ ალის დაუმახა.

– მე შენ როდის გითხარი სადის ხანის დაძახება?

ჰკითხა შაჰმა.

– ნახევარ საათი გახლავსთ მას შემდეგ.

– სტყუი შე ძაღლო! დაუყვირა შაჰმა და თან გულში ტყვია დაუმიზნა, მაგრამ უცბათ შეჩერდა.

-26-

– უმცირესი მონათ მონის ჭია როგორ გაბედავს ტყუილს ზეციერის მღვთის და ქვეყნიური მზის წნაშე. იქმნება მავნე სულმა მომატყუა ჩემი ყურები, ვერ გაიგო ბრძანება თავის მბრძანებელისა.

– თუ შენ ყურებს კარგად სმენა და გაგება არ შეუძლიანთ, მაშ მე ეგენი არ მინდა, წადი და დაგჭრან. საფარ ალი გავიდა, ბრძანება მალე აღასრულეს, ყურები დასჭრეს. სადამოს შაჰი თავის ოთახში იჯდა, ამ დროს, მას რაღაც მოელანდა, საფარ ალის დაუმახა, ეს მალე მივიდა, დასისხლიანებული ყურები და თავი შეხვეული ჰქონდა.

– შენ განა ტირილსაცა ბედავ, მადლობელი არა ხარ, რომ სიცოცხლე გაჩუქე და მარტოდ ყურები დაგეჭრა? ჩემს მოწყალებას არ კმარულობ. _ შენ აბას, როგორ გაბედე ჩემის ოთახის გვერდით ხმა მალლა საუბარი. ხვალ ორივეს თავები დაგეპრებათ, თქვენის და თქვენ გვარის სამაგლების თავებით შამქორის მიწარას ავაგებ. გესმისთ თუ არა, გადით, წადით. საფარ ალი და აბასი გავიდნენ და მწარეთ დადონდნენ, მერე ფიქრებს მიეცნენ იგინი დაკავშირდნენ და იმ დამეს თავიანთ მტანჯველს ძილის დროს თავი მოსჭრეს, მისი გვირგვინი გაქურდეს, სხვებმაც სახლი აიკლეს, ჯარი დაიშალა და უკან დაბრუნდა.

ეს ამბავი აწერილი აქვს დუბროვინს, აქედამ პოტომაც ისარგებლა. დუბროვინი დამ 1867 წ. „ცისკარში“ დაიბეჭდა ცნობა და პოტოდამ ბ. ი. ბაქრაძემ სთარგმნა და „მოამბეში“

დაბეჭდა. დუბროვინისაგან ეს ცნობები ჩვენ შეხამებულიათ მიგვაჩნია, ასევე პოტოსი, საოცარია. ქართული ენა და მწიგნობრობა მათ არ იცოდენ და ქართველების შესახებს კი სწერდენ. განა შესაძლებელია, რომ ალა მაჰმადხანს თავის ცხენოსანთა ჯარის უფროსის სადიხ ხანისთვის ისე მიემართნა, როგორც სწერენ, არა გვგონია, მართალია ყეინი აზიური დესპოტ ტირანი იყო, მაგრამ მაინც იგი ვერ გაუბედავდა ისე ხსენებას, რადგანაც ცხენოსანთ ჯარის უფროსი ყოველ-

-27-

თვის გვერდს ეყოლებოდა. ესენი სალისას და ყურებ დაპრილო გვარტომობის შესახებ არას გარდმოგვეცემენ' ჩვენ ადრე, ყველა ქართველის მოხუცისაგან შევიტყობდით, რომ ყეინს ქართველებმა მოსჭრეს თავიო. სალისას ამბები თვით ირაკლი იის და გიორგი XII-ის შვილებს და შვილის შვილებსაც .უამბნიათ, ეს ამბები რუსეთში მყოფ პ. იოსელიან... საც შეუტყვია, სადიხას სახელს და ცნობებს ესეც ახსენებს ერთს ნაწერში ისიც კი უნდა მოგახსენოთ, რომ 1796 შემდეგ, ქართველთა, თფილისში, მეფო. სახლში კრება ქმნეს და საერთოდ გადასწყვიტეს, რომ შაჰი ქართველთ თვით სჭარსეთში მოეკლათ, იქვე უნდა აეგოთ მისთვის ანდერძი. ამ საქმის შესრულებისათვის კაცებიც იქმნენ ამორჩეულნი, მათ დაუყოვნებლივ უნდა შესრულებინათ ერის დავალება. მართალია ეს იქ ვერ მოხდა, შაჰი სპარსეთიდან დაიძრა და წამოვიდა, მაგრამ მაინც საქმე ისე იყო მოხერხებული, რომ იგი გზაში უნდა მოეკლათ, ორის პირისთვის რომ მას ყურები არ დაეჭრა და ამას არ გამოეწვია მისი სიკვდილი, მაინც იგი შუშას ვერ გამოახწევდა. სადმე გზაში გაუთავდებოდა დღე. ამის მოკვლის ამბავი გრაფმა გუდოვიჩმა რუსეთის იმპერატორსაც აუწყა (1797 წ. 20 ივნისს), მომკვლელთ ვინაობას კი არ მოიხსენებს ჩვენ ჩვენის მოსაზრებით უფრო-ქართულ ცნობებს და გარდმოცემას ვემყარებით, ასეც ამბობდენ ხოლმე: ხანის მკვლელნი ოთხნი იყვნენო, ორი ქართველი იყო და ორიც შუშელი სომეხი, ამათ წაახალისეს სადიხა და ამათის ქადაგებით მოსჭრეს თავი სადიხამა და მისმა

ამხანაგმაო. როგორც გნებავდეთ, თქვენ ეს ისე მიიღეთ, მე კი მიტომ მოვიყვანე აქ, რომ მით ქართველი ერის სულიერი მდგომარეობის ცნობები და განძრახულებანი თავის მტერზედ არ დაკარგულიყო. აქ უმთავრესი მნიშვნელობა ერისგულის თქმას ეძლევა და მრავალ ფეროვან დრტვინვას.

-28-

რაჟდენ ბარამიძე

ვინც-კი თვალ-ყურს ადევნებს ქართველ ერის წარმატების საქმეს და ანუ ქართული მწიგნობრობის (საქმეს) აღორძინებას ამ უკანასკნელ წლებს, იმას უეჭველია რაჟდენ ბარამიძის ხსენებაც ეცოდინება.

რაჟდენ ბარამიძე იყო ახალ გაზრდა გურული, მორჩილი, საბეროთ შემდგარი და მომავალში დიადის მამულის შვილობის ასპარეზის მომპოვებელიც. სრულიად ნორჩი, სრულიად ახალ გაზრდა შეუდგა მწირობის და მორჩილების საქმეს. მისი სწავლა განათლების კერა მონასტრის კედლებზე შორის აღენთო, მისი დახშული გონების სინათლემ იქ მიიღო ბრწყინვალე სხივი, იქ შეიმოსა ქართულის ანბანის სურვილით და სიყვარულით, იქ გაიღო მისთვის მეცნიერების კარი. რამდენიმე ხნის შემდეგ, სრულიად ახალგაზრდა მორჩილი, რაჟდენ ბარამიძე, თავისს სარბიელზედ შესამჩნევ თვალ-ხილულ და გრძნობიერ ქართველად აღმოსჩნდა, იგი მალე მიხვდა თავის ერის და ქვეყნის დაცემულს მდგომარეობას, ეს მიხვედრა მისს გულსა ლახვარივით შეემსჭვალა, იგი დიადმა გულის კვნესამ მოიცვა, იგი დრტვინვას მიეცა, ასეთის ძალოვნების სახმილებისაგან აშლილი ქართულ მწიგნობრობაშიაც დახელოვნდა.

მალე ქართულ ენაზედ წიგნების ბეჭვდაც დაიწყო. ჯერეთ ბეჭვდა საზოგადო წმინდანების ცხოვრება და შემდეგ საქართველოს წმინდანების და მეფეების ცხოვრებასაც მოსჭიდა ხელში, უკანასკნელ იგი იწყებდა ჩვენის ქვეყნის-შესახებ ისტორიული წიგნების ბეჭვდას და სხვათა შორის ჯერ-

ჯერობით წმ. ნინოს ცხოვრებაც დასტამბა, რაც ხალხში მალე გასაღდა და მის მეორე და მესამე გამოცემაც იქმნა. ასეთი წიგნების ბეჭდვის ნატვრა რაჟდენის მამულის სიყვარულით აღვსილ გულის სიღრმეში მრავლად ეწყო, იგი ძლიერ ბევრს წიგნებს დასტამბავდა. ქართული წიგნების ბეჭდვის დროს, იგი კარგათ განვითარდა ქართულს ისტორიაშიაც,

-29-

ნამეტურ საქართველოს საეკლესიო ისტორიაში. იგი მოგზაურობდა სოფლიდამ სოფელს, ძველს ტაძრებში, იქიდან იღებდა ძველ წარწერებს, სხვა და სხვა მხატვრობის სურათებს და დედნებთან სისწორის შეთანხმებით და შედარებით სავსე თვლისში ჩამოჰქონდა და ამრავლებდა.

იგი აგროვებდა სხვა და სხვა ძველ ნივთებს, ძველს ცნობებს ქართველ განვლილ დროთა შესაახებ. მანვე მოიპოვა ხატი დიდებულის თამარ დედოფლის, რომელ წმიდა დედაც შესაფერის და ისტორიულის კანონიერის წმიდის სახიერებით არის დახატული, ისე, როგორც ეს მნათობი ქართველ ერსა სწამს, რაჟდენმაც ცნობები შეკრიბა ყველა იმ ძველ ტაძრების და ეკლესიების, რაც კი ოდესმე ქართველების ყოფილა და შემდეგ ჟამთა ვითარების მეოხებით სხვებს დაუკავებიათ. იგივე ჰკრებდა ცნობებს ქართველთა გათათრების და გასომხებისას. საქართველოს ისტორიის სიყვარულმა მისს გულში წმინდა მამულისშვილობის ლამპარი აღანთო. რაჟდენმა კარგად გაიცნო ქართული სამოქალაქო მწერლობაც. უკანასკნელ მას გულს უწყალებდა ქართველთ კათოლიკეთ გადაგვარების საქმე. ხოლო მათ პატარებს კი პატივს სცემდა წმიდა ქართველობისათვის.

მას ცხარედ ატირებდა და აკვნესებდა დასავლეთ საქართველოს დაღუპვა, ქართველთ გათათრება, ქართული ენის მოსპობა. მწარედ კვნესდა და ვალალებდა ჩვენის ძველის წიგნების ბედს და იღბალს, რაც ამ დღით აჟა-იქ იხევა მეწერიმლის დუქნებში და რის ნაშთები თვითაც ბევრი შეკრიბა. მისგან შეკრებილის ისტორიულის ცნობების მრავლად იბეჭდებოდა „ცნობის ფურცელში“ – „ივერიაში“ და „მწყემსში“

ეს მწირ მორჩილი იქამდის აღვსილი იყო საქართველოს ერის სიყვარულის წყურვილით, რომ იგი ყოველი ქართველის-უძღურის გამო თითქმის ტიროდა ხოლმე, თვით უძღური და უმწე მალამოთ ეფინებოდა თვისგან ნახულ-ტანჯულ და სიცოცხლით გვემულ ღატაკ ქართველს. ყოველი ქართველის

-30-

მწუხარება და სიღატაკე მას მწარედ აკვნესებდნენ, დიდად ადარდებდნენ და ატირებდნენ. იგი საქართველოს და ქართველი ერის სიყვარულში დაღევდა თავისს დღეს, თავისს ტკბილ სიცოცხლეს, მის შეძლების და გვარად გაგოყებით უყვარდა ქართველი ერის განათლება, ძველი მწერლობა და ქართველთ ბრძენ მწერალ-კაცნი, მათის ხსენებით ვნეტარებო იტყოდა რაჟდენი.

იგი იყო სუფთა მორჩილი, იყო თავაზიანი და ყველას პატივის მცემელი. ცალ ხელში ჩანთა ეჭირა და ცალ ხელში წიგნები, დადიოდა მთაში, ხეობიდან ხეობაში, ბარიდამბარში და წიგნებს ავრცელებდა, ზოგს ჰყიდდა, უმეტესს მუქთად არიგებდა. მან კარგად შეიგნო ერის განვითარების მნიშვნელობა და მისი იარაღის ხმარება, ამიტომ მან ქართლსა და კახეთში ბევრს ისეთ მიყრუებულს კუთხეში მიაღწია და შეიტანა წიგნები, სადაც ათადან ბაბადან ქართული ანბანი თვალითაც არ ენახათ.

ყოველს სასიკეთო მხარესთან რაჟდენს ის აღმატებული-თვისებაც ჰქონდა, რომ არა ქართველთაგან დაბეჭდილ სიზრმის ახსნებს და სხვა ასეთ წყეულ წიგნაკებს სასტიკად ეწინააღმდეგებოდა. მათი მოსპობა სულით და გულით ენატრებოდა. სწორედ ეს სწავდა მას, რომ იგი მთელს ქართლსა და კახეთში არაფერ ობას არ დასტოვებდა. უსათუოდ წიგნებით წავიდოდა, ხშირად 50 ვერსის სიშორეზედ ფეხით მიდიოდა და წიგნებიც ზურგით მიჰქონდა. რამდენსაც ყიდდა იქ, იმაზე მეტს მუქთად არიგებდა. აქ ყველას ვერ მოვსთვლით. მოკლედ ვიტყვით, რომ მას დიდი მომავალი ექადდა, მწერლობაშიაც თავს გამოყოფდა და წერასაც დაიწყებდა. ამის ნიშნები მან უკვე „ივერიაში“ და „ცნობის ფურცელ-

ში“ გვაჩვენა, იგი ბევრს, ძლიერ ბევრს სამსახურს გაგვიწევდა. 1900 წ. მაისის გასულს, თბილისიდან ქართლში წავიდა თავისს საქმეზე მავალი, ერთის ობიდან მეორესკენ გაემგზავრა, სოფ. ხოვლისკენ, ერთის ძველის ტაძრის სანახავად

-31-

და აღსაწერად, თან ქართული წიგნები წაიღო, დურბინდი და საჭირო ქაღალდები, წავიდა, მივიდა დანიშნულ ალაგას, თუ არ მივიდა ამის ჩვენ არა ვიცით რა, აგერ ეს მერვე თვეა, რაც ეს წრფელი მშრომელი და ჩვენთვის დიდად დანაკლისიმორჩილი აღარა სჩანს, თითქოს ცამ ჩაჰყლაპა ისე დაიკარგა მისი კვალი, მისი ცხოვრების ცნობა. კაცმა არ იცის საით წავიდეს, ვის ჰკითხოს და რა შეიტყოს ამ უბედურად დაღუპულის თუ არ დაღუპულის შესახებ. ასეა, თუ ისე რაჟდენი, რამდენადაც თავის თავისთვის დაიღუპა, იმაზე მეტად და საგრძნობიერად დაეკარგა თავისს სამშობლო ქვეყანას და მისს დაქვეითებულ ერს, რომელსაც იგი თავ გადადებით ემსახურებოდა და ვისის სიყვარულითაც მას გული და სულიც გამსჭვალული ჰქონდა. არ უწყით თუ სად წავიდა ეს კაცი და სად ჩაიყლაპა ასე ანაზდათ და ბნელად! ზოგნი ამბობენ, რომ ოსებმა მოკლესო, ზოგნი ამბობენ, სადაც ის წავიდა იქ ისეთი საშიშარი ტყეებია და იგოდენი ძლიერი ნადირია, რომ მას ნადირი შესჭამდაო. ხსენებულ მთის ძველს ტაძარში რაჟდენის ჩანთა აღმოსაჩნდა, ქუდი და თავგვებისაგან შეჭმული წიგნები. ეხლა შევიტყეთ, რომ უბედური რაჟდენი ერთ ეკლესიის ნაწერების გარდმოსაღებათ მალლა ასულა და გადაღების დროს ძირს ჩამოვარდნილა და მომკვდარა. ამის შესახები ცნობა ადგილობრივ გაზეთშიაც იყო დაბეჭდილი, თუმცა არც ამ ცნობებში იყო კარგად განმარტული. ნათლად არაფერი სჩანს. დიდი, მეტად დიდი დანაკლისი დაიკარგა ჩვენთვის. ზოგმა იქმნება დაწუნებით სთქვას, რომ რაჟდენი რა იყო და იგი რა უნდა ყოფილიყო, გარდა უბრალო უსწავლელ მომაკვდავის მეტიო. დიახ, მართალია, სასწავლებლის კარი მას არ ენახა, მან მონასტერში შეისწავლა ანზანი, იქ გაიხსნა მისი გზა და კვალი, მაგრამ იგი იყო მახვილ გონიე-

რი და თვისის შრომით და ღწვით განვითარებული, მასზედ არა ვის რა დაუხარჯავს, იგი იყო ისეთ მღვდელ-მთავართან, როგორც ყოვლად სამღვდელო ალექსანდრე ბრძანდება, შე-

-32-

მდეგ ლეონიდს ახლდა და უკანასკნელ დროებში კირიონთან, ვისგანაც მან ბევრი რამ ავი და კაი შეიტყო, გონების წარმატებით შეიმოსა, რიგან ადამიანად აღმოსჩნდა, წრფელს მამულისშვილად. თვით 24 წლის იქმნებოდა. ვინც კი ჩვენი მწიგნობრობის გავრცელების საქმეს თვალს ადევნებს ის ამ უდროვოდ დაღუპულ მორჩილის გამოსალმებას დიდს დანაკლისად მიიღებს. ადვილი საქმე არ არის ჩვენში წიგნების ბეჭდვა სოფლიდგან სოფელში ფეხით სიარული, მძიმე წიგნებით სავსე ტომრის ტარება და ისიც წიგნების ზოგი გასყიდვა უბრალო ფასად და ზოგისაც მუქთად დარიგება. განვიმეორებ, რომ რაჟდენის დაკარგვა შესამჩნევად მიმაჩნია. მისგან მოპოვებული მარტოდ თმარ მეფის სახე ღირს უკვდავ განძათ.

ზ. ჭ.
